

„Bacchánsok” és „Proselyták”

Poétikai törekvések a Magyar Museum programjában¹

1. Az oppozíció

a) Bacchánsok

Kazinczy Édes Gergelyhez szóló, 1791. augusztus 17-i levelében írja: „elszántam magamat, hogy recenziókat készítek, mert látom, hogy literaturánk nem annyira a’ resten írás, mint az igen szopora írás által veszt.”² Valójában itt a megelőző két bekezdésben kifejtettek summázataként következik ez az indulatos bejelentés; az egyikben a leoninusokat bírálta, a másikban az alkalmi verselést. Az elsőre nézve megállapítja, hogy azok „tagadhatatlan jelei a’ barbarismusnak”, s Gyöngyössi János verseit bírálván Édes Gergelyt kívánja eltéríteni a leoninusok írásától. A következő bekezdésben pedig az alkalmi költészettel való szakítást javasolja: „csak azon kérem az Urat, hogy ne Gelegenheits-Gedichteket, azaz névnap, menyegzői etc. poemátskákat, hanem szívnek érzéseit, szerelmet, elcsüggedést, örömet, tsíntalankodást írjon”.³ A leoninust egyértelműen „barbarismusként”, a kiműveletlen ízlés jeleként felfogó nézetek hevéssége tehát nem érthető, ha csupán egy versforma tagadásaként olvassuk őket: itt egy egész költői hagyomány, versszerzői mentalitás elutasításáról van szó. A Magyar Museum köre a korabeli közeget sok tekintetben ellenségesnek tartotta saját törekvései szempontjából, hiszen az alkalmi költők serege „megrészegült Bacchánsok módjára vette körül a Magyar Helicont”,⁴ s ez nem sok jót ígért az igazi Poézis számára. Mert ahogy a mitológiai utalás is magában foglalja: Orpheuszt, a bűvös hangú énekest, Apollón papját a felbőszült bakkhánsnők ölték meg, szétszaggatván testét.⁵

¹ A jelen tanulmány az OTKA és az MTA TKI támogatásával készült.

² Édes Gergelynek, 1791. augusztus 7. KAZINCZY Ferenc *levelezése*, I–XXI., közzéteszi Váczy János, MTA, Budapest, 1890–1911, II., 223. (A kiadás a továbbiakban: KazLev.)

³ KazLev., II., 222.

⁴ GESSNER’ *Idylliumi = Érzelmes históriák*, kiad. LÖKÖS István, Magvető, Budapest, 1982, 207.

⁵ MİRCEA ELIADE, *Vallási hiedelmek és eszmék története*, II., ford. SALY Noémi, Osiris, Budapest,

A bíráló az így értett „szapora” műveltségnek szól, akár leoninusban szólal meg az, akár a hagyományos négyes rímű tizenkettősben. A „kézi mesterség”, a „szapora írás” leginkább a popularitás nyilvánosságra lépő hagyományait jelölte a kor szóhasználatában, a „rythmisták”, „verselők” hadait, a Losontzi István és a „mesterkedő poétikák” szellemében alkotó „versificatorokat”.⁶ E populáris hagyományok a nyilvánosságra lépéssel válaszúthoz érkeztek: vagy átalakulnak, vagy előbb-utóbb kihullanak a nyilvánosságból. Az alkalmi versek konkrét közösséghez kötöttsége a modern nyilvánosságban nem érvényesülhet, a „tudós Hazafiak” többségükben már nem ismerik a névnapján, házassága alkalmából stb. felköszöntöttet, így a „mű” utalásai, a személyes vonások és vonatkozások értő közeg hiányában a levegőben lógnak. Az alkalmi vers csak az új közeghez alkalmazkodva, vagyis levetkőzve primer közösségi jellegét, általánosabb összefüggések közé emelkedve lehet életképes. A jelenség nem új, nem is speciálisan magyar, de ekkor és itt akuttá vált.⁷

Az integrálódó irodalom a születő nyilvánosság közegében sokféle hagyományt szembesített, nagy mennyiségi felfutás közepette. E mozzanat egyrésztől kétségtelenül fejlődésként értékelhető a korábbi állapotokhoz mérten, másrésztől hamar nyilvánvalóvá váltak árnyoldalai is. Kazinczy már 1786-ban arról panaszkodik Orczy Lőrinchez írott levelében, hogy Landerer, a nyomdász, „minden válogatás nélkül ád-ki mindent, 's a' Haza-szeretettel fedezgeti a' pénz után

1995, 146–147.

⁶ Erre nézve összefoglalólag lásd BÀN Imre, *Losontzi István poétikája és a kései magyar barokk költészet*, *Studia Litteraria* 1964, 29–42.; MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Akadémiai, Budapest, 1974, 126–155.

⁷ „A korafelvilágosodás gondolkodói számára a poézis azzal az öncélú formakeresésbe, alkalmi versek közhelyeibe fulladó későbarokk költészettel volt egyenlő, melyet M. Opitz jellemzett igen szemléletesen a következő szavakkal még a 17. század elején: »Nincs könyv, nincs lakodalm, nincs temetés nélkülünk [ti. a költők alkalmi versei nélkül – Sz. M.], és mintha senki sem tudna meghalni egyedül, verseink vele mennek a föld alá is. Bennünket akarnak olvasni minden tálon és kannán, ott vagyunk minden falon és kövön, s ha valaki, ki tudja minő módon, házat szerzett magának, nekünk kell őt verseinkkel becsületessé tenni. Ez verset óhajt más ember feleségéhez, amaz a szomszéd szolgálójáról álmodott, a harmadikra vélt szerető barátságosan rámosolygott... s a bolond követelődzésnek se vége, se hossza.«” (SZAJBÉLY Mihály, *„Idzadnak a' magyar tollak”*. *Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Akadémiai–Universitas, Budapest, 2001, 34.) Goethe pedig így fogalmazza meg véleményét (az Eckermann-nal folytatott beszélgetésekben): „Ahhoz, hogy prózát írjon az ember, kell hogy legyen valami mondanivalója; akinek azonban nincs semmi mondanivalója, még mindig faraghat verseket és rímeket; elvégre itt egyik szó szüli a másikat, és valami kijön végül, ami semmi ugyan, mégis úgy fest, mintha lenne valami.” (Johann Peter ECKERMAN, *Beszélgetések Goethével*, ford. GYÖRFFY Miklós, Európa, Budapest, 1973, 157.) Lásd továbbá Péczeli József kritikus felsorolását a mesterkedő műfajokról: *Hagyományörzés és hagyományteremtés a versújítás korában 1760–1840*, szerk. KECSKÉS András – VILCSÉK Béla, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999, 233–235.

való ásitozását.”⁸ Az évtized végi felfutás következtében aztán egyre többen kezdik mondogatni egymás között, hogy milyen kártékonyak a Magyar Parnasszust előzőnlő verselők, akik magukat is „tudós Hazafiaknak” tekintették (s tulajdonképpen – ideologikusan – joggal, hiszen ők is a magyar nyelv nagyobb dicsőségét kívánták szolgálni). S ez teszi múlthatatlanul szükségessé a kritikát is, Kazinczy éppen a „megrészegült Bacchánsok” megregulázása miatt vállalja ezt, ahogy Édes Gergelynek írott levelében is olvashattuk.

A Magyar Museum ezt a vélekedést tette nyilvánossá azzal, hogy Kazinczy az *Előbeszéd*ben, Batsányi pedig az *Ányos-tanulmány*ban nagyon határozottan elítélte az alkalmi költők világát.⁹ A folyóiratban megjeleníteni kívánt Poézis, amely a modern szépirodalom jelentéskörét hordozta, élesen elválasztott e másik, közkeletű poézisfogalomtól, amelynek semmi köze nem volt a modern szépirodalmisághoz, s a tökéletességnek ahhoz a fogalmához, amelyet a szerkesztők képviseltek. S ezt az elvet tágabb körben is érvényesítették, nemcsak a leoninus vonatkozásában, amely maga is csak egyik változata az alkalmi-mesterkedő poézisnek. Batsányi a fordítások kapcsán tesz hasonló elhatárolást a *Toldalékb*an: „Nem kell a’ fordítástól tsupa kézi mesterséget tsinálni; nem kell akárkinek, mihelyt valamely idegen nyelvenn egy kitsinyt dadogni, ’s tollat emelni tud, fordítani. Szükséges e’ végre a’ nyelv-birtok, tudomány, jó ízlés, ’s a’ tsinosgatásra meg-kívántató – békességes tűrés. A’ sok *Svédi Grófnék’*, *Horátziusok’*, *Fedrák’*, *Hyppolitusok’* ’s a’ t. ízetlen rontóji, már-is olly kárt tettek nálunk mázolásaiikkal, hogy némelyek egy-általlyában minden Magyar fordítástól irtóznak.”¹⁰ A bíráló tehát részben a rossz verseket, fordításokat stb. kifogásolja, részben pedig a funkciót, amely oly idegen a Poézis korszerűnek érzett fogalmától, melynek képviselőjére a Magyar Museum vállalkozott, s melyet az első szám mutatványfordításai megjeleníteni szándékoztak.

b) Proselyták

„Patakon híjába igyekeztem Proselytusokat kapni. Ott az az ízeveszett Szabó Dávid, a’ ki Siegwartot olly érzéketlenül fordította, a’ legjobb elmét is eltekeri. Patakon a’ Cadentziás distichonok, a’ Barátságad ostobaságának maradványa, van kedvességben” – panaszkodik Kazinczy Kis Jánosnak 1793. július 27-i levelében, ugyanakkor, mikor beszámol Csokonaival való kezdődő kapcsolatáról:

⁸ KAZINCZY Ferenc *levelezése*, XXIII., s. a. r. BERLÁSZ Jenő – BUSA Margit – Cs. GÁRDONYI Klára – FÜLÖP Géza, Akadémiai, Budapest, 1960, 16.

⁹ *Első folyóirataink. Magyar Museum*, I., kiad. DEBRECZENI Attila, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004, 505., 49.

¹⁰ *Uo.*, 165. Hasonlóan nyilatkozott már a Bessenyei-tanulmányban is, ahol pedig a Bessenyei által pellengérré állított Kónyit is védelmébe vette némileg, Rádayhoz hasonlóan egyébként. (*Uo.*, I. 77.; vö. KazLev., I., 158.)

„Ennek minden munkáimon kívül egy Kleistot ’s Bürgert küldöttem, ’s kértem hogy ezeknek példájok szerint ne névnapki köszöntőket, ne Török Marsokat írjon, hanem dallja a’ szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit.”¹¹ Majdnem ugyanazon elemeket látjuk itt együtt, mint az Édes Gergelyhez szóló korábbi levélben: a leoninusok és az alkalmi költészet elítélését, s „a’ szív szelíd érzékenységeit” megéneklő poézis iránti kérést. Vagyis Kazinczy térítő tevékenységet folytat, ezúttal Debrecenben, ha Sárospatakon nem is járt sikerrel. Az általa képviselt „igazi Poézisnek” akar újsütetű és igen buzgó híveket, „proselytákat” szerezni. Többeket megtérített már, elsősorban művei által. Aszalay Jánost, mint Aranka Györgynek írja, „Proselytusává akartam tenni a’ M. Literaturának, ’s Lessingnek a’ Meséit adtam kezébe”; a fordítást aztán átjavítva saját Herder–fordításával egybekötve adta ki.¹² A *Gessner’ Idylliumi* még többeket megtérített, amint ugyancsak Aranka Györgynek írja: „Wályi Andrást és Vitéz Imrét pedig a’ Literaturának Proselytájává tették.”¹³ Aszalay, Vályi, Vitéz fiatalabb kollégái és beosztottjai voltak a tankerületi iskolafelügyelő Kazinczynak, így szoros munkakapcsolatban álltak, a hatás tehát közvetlen és intenzív lehetett, de minden bizonnyal megvolt az elegendő fogékonyság az ifjak részéről, akik így, Kazinczy kifejezésével élve, „a’ Literaturának Proselytájává” lettek.

Különösen figyelemre méltó azonban, hogy a Gessner–fordítás milyen kitüntetett jelentőséghez jutott ennek az új literatúrának a reprezentációjában. Aranka György is egy kisebb Gessner–darabot emelt ki az első számból a *Bé-vezetés* mellett, mint ami a legjobban tetszett neki.¹⁴ A Museumban közölt rövid Gessner–fordítás, *Az éjtszaka* ugyanúgy mutatóványként értelmezhető, mint az eposzfordítások, amelyekkel egy sorba került a folyóiratban. Kazinczy éppen Gessner *Idylliumi*nak fordítását készítette sajtó alá a Museum első számának szerkesztésével párhuzamosan, azt a kedves művét, amelyet már régóta folyamatosan csiszolgatott. Előzetesen megnyerte többek, köztük Ráday és Báróczi javallását a kiadáshoz, Ráday részletes javítási tanácsokkal is ellátta.¹⁵ Az 1788–ban napvilágot látott kiadás gyors sikert aratott, Kazinczy egyik ezzel kapcsolatos reflexiója éppen az Aranka Györgyhöz írott, már idézett levélben található: „Hogy Idylliumim tetszenek, mind néked, mind T. Borosnyai Urnak, azon nagyon örülök. Én Gessnerhez szerentsés órában fogtam. B. Ráday, Vice Cancell. Gróf Teleky és Gróff Teleki József igen kegyesen ítélték arról; Wályi Andrást és Vitéz Imrét

¹¹ KazLev., II., 297.

¹² 1792. szeptember 2., KazLev., II., 273.

¹³ 1789. augusztus 13., KazLev., I., 423–424.

¹⁴ Vö. KazLev., I., 404.

¹⁵ Lásd 1786. március 21-i levelében. (KazLev., I., 96–100.)

pedig a' Literaturának Proselytájává tették.”¹⁶ Ezt követően Gessner minden munkáinak fordítását és kiadását tervezi, amint arról majd az Orpheus hasábjában nyilvánosan is beszámol.¹⁷ Kazinczy olyan törekvését igazolják tehát vissza a Gessner kapcsán elhangzó pozitív vélemények, amely a Museumban programosan képviselt fenséges hangnem mellett egy másik lehetőséget reprezentál, a naiv stílusnemet. Kazinczy számára a naiv legalábbis egyenértékű az eposz- és óda-fordításokban testet öltő fenségessel.

Ez azonban Gessner és az idill mellett más műfajok iránti tájékozódást is eredményez, a Museum első számába Kazinczy egy Stolberg-óda imitációját adja, a második negyedbe pedig Anakreón-fordítását és Zrínyi egy betétdalának inspirációjára született énekét. Ráday Gedeon hamar felismerte Kazinczy eredendő tehetségét a naiv hangnem műfajaihoz, s biztatta is az e nemben való verselésre: „tanácslanám, hogy leg nevezetesebben az Ódákra, Énekekre és Pásztori Dalokra adná magát”, mert „az Urnak ezekhez tapasztalom nagyobb hajlandóságát.”¹⁸ Kazinczy megfogadta a tanácsot, ami nyilván nem esett nehezére, hiszen ebben maga is a saját útját látta. Az egyik alapvető mintát törekvéseihez Anakreón jelentette, elsősorban persze a német anakreontisták közvetítésén keresztül. Élénk eszmecsere bontakozott ki Ráday, Földi és Kazinczy között az anakreóni költészet fordítása kapcsán, amely igen jelentős mértékben verstani természetű volt ugyan, de többször szóba kerültek a stílusnem sajátos kérdései is. Kazinczy egyik 1789-es fordítása kapcsán írja Ráday: „Ez olyan szép fordítás, hogy maga Anacreon, ha Magyarul írt volna, azt szebben ki tenni nem tudta volna. Az Urnak az ilyen *Naiv* munkákba különös könnyűsége és tehetsége vagyon.”¹⁹ Nemcsak Kazinczy naiv iránti érzéke nyer újra megerősítést ezáltal, hanem az általa követett fordítói elv is, amely szerint a fordításnak úgy kell szólnia, mintha eredeti lenne. A szoros fordítás elve ezúttal is nagyon pontosan behatárolható mintához köti magát: a Hainbund, a göttingai Musenalmanachok költői törekvéseihez. A dalokban, ódáknban, idillekben megnyilatkozó naiv hangnem ugyanúgy a fordítói program irodalomteremtő igyekezetének összefüggésében értelmezhető tehát, mint a Museum eposzi mutatványaiában megjeleníteni kívánt fenséges. Ezt kívánták védeni és képviselni a Bacchánsok ellenében, s ezáltal akartak Proselytákat szerezni az új magyar literatúrának, melyet éppen e naiv és fenséges hangnemet képviselő művekben láttak kibontakozni.

¹⁶ KazLev., I., 423–424.; vö. még Kazinczy Rádaynak, 1789. március 14., KazLev., I., 301–302.

¹⁷ Arankának írott, előbb idézett levelében és *Első folyóirataink. Orpheus*, kiad. DEBRECZENI Attila, Csokonai, Debrecen, 2001, 106.

¹⁸ Ráday Kazinczynak, 1786. november 23., KazLev., I., 118–119.

¹⁹ Ráday Kazinczynak, 1790. február 1., KazLev., II., 22.

2. Amit a mutatóanyagok mutatni hivatottak

a) egyszerűség és versforma

„SZABAD igen-is, a' pallérozottabb nyelveknek szépségeikből nékünk-is holmit költsönöznünk; tsak hogy az ilyen költsönözés igen szembe-tűnő, 's a' nyelvnek természete ellen ne légyen”²⁰ – szól Batsányi konklúziója a Magyar Museum első számában közölt fordítástanulmányban, plasztikussá téve a szoros fordítás elvében rejlő mintakövető szándék lényegét és korlátait. Az első számban közölt mutatóanyagfordítások Gessnerből, Miltonból, Klopstockból, Ossziánból ezzel a meghirdetett elvvel együtt értelmezhetőek, ezt kívánják demonstrálni. A bennük rejlő irodalomteremtő szándék a naiv és a fenséges korszerű hangnemeinek magyar nyelven történő megvalósulásában ölt testet. A fordításokat kísérő önértelmező gesztusok, illetve egymás szövegeinek helyenként kritikus kommentálása az ifjú szerkesztők tudatosságáról vallanak. A Museum műhelyében a naiv és a fenséges hangnemeinek a század közepi európai minták nyomán történő leírásai születnek meg.

Kazinczy 1789. július 10-i válaszlevelében vitatkozik Aranka Györggyel a német és francia irodalom megítéléséről, azt az álláspontot képviselve, hogy a német nem alábbvaló a franciánál, s erre példákat is sorol, elsőként és főleg Gessner *Idylliumit*, amelynek első mondatát idézi a német eredetiből, s annak francia fordításából, valamint a saját magyarításában. Mindeközben a következő általánosabb érvényű megállapítást teszi, a szövegösszefüggés alapján egyértelműen az eredeti gessneri műre vonatkoztatva: „minden jó ízlésű Litterator fellyebb betsüli a' *Simplex munditus*-t a' tarka tsetse betsénél.”²¹ A „simplex munditia” ebben az értelemben egyszerűséget és csínosságot jelent, szemben a mesterkéeltséggel és pompázatossággal.²² Az „egyszerű csínosság” mint a jó ízlés biztos ismérve kerül elő Döme Károly egy dalával kapcsolatban is,²³ Lessing meséit pedig „a' magok isteni simplicitások miatt” tartja nagyra, s ajánlja fordításra Aszalay Jánosnak, akit, mint láttuk, ezáltal akar a magyar irodalom Proselytájává tenni. Elég egy-

²⁰ *Első folyóirataink. Magyar Museum*, I., 24.

²¹ *KazLev.*, I., 396.

²² A Finály-szótárban a *munditia* 'csínosság, takarékoság, ékesség ruházatban, butorban s több e-félében, cultus et mn.; átv. ért. ékesség a beszédben' jelentéssel szerepel, a *simplex* pedig átvitt értelemben az 'egyszerű, természetes, mesterkéletlen (ellentétül a pompáshoz és nagy fáradsággal készülthöz)' megfelelője.

²³ „Egy Kalvinista Praedicatornak mutattam tegnap dalodat. Minek előtte még zsebemből kivontam, lássuk, úgy mond, mikép tette ki ezt: Simplex munditiis? és meg nem elégedett fordítással. Én tőle azt tudakoztam, hogy ugyan azt mint tenné ki prózában 's – megbékéltetem veled. De egyéb eránt megesmerte, hogy bizony szép, valóban szép a' Magyar is.” (Kazinczy Dömének, 1791. január 22., *KazLev.*, II., 139.)

értelmű, hogy a simplicitas elve mi ellen irányul. Az Aranka-levéiben „a’ tarka tsetse betsé”-vel állítja szembe, s így még a szóhasználat is a mesterkedő poéták világára utal, hiszen a leoninus-verselés kapcsán azt írja Édes Gergelynek: „Szenvedhetlen előttem az a’ gyermeki pattoztatás, az a’ gyermeki pipere”.²⁴ Az Aranka-levéiben szinte definíciószerűen summázza azt a stíluseszmenyt, amit a simplicitással megtagad: „Most minden Verseink haszontalan hosszas tsevegés és kedvesség nélkül való kötött beszéd.”²⁵ Az egyszerű csinoság (vagy csinos egyszerűség) elve olyan nyelvhasználatot céloz meg, amellyel megvalósíthatónak látszik a naiv hangnem, a gyönyörködtető Poézis új ízlés szerint épülő világa.

Az „isteni simplicitas” követelménye a naiv hangnemben jól láthatóan a kis műfajokat helyezi előtérbe, Kazinczy is az idillről, dalról, meséről szólván emeli ki ezt a stíluseszmenyt. Egy-egy érzés, állapot, kép minél tökéletesebb megérzékítése jelenti a célt „ebben a nemében a poézisnek”,²⁶ amely poézis lényege legkönnyebben a tárgy és a tárgy kiváltotta érzés felől látszik megragadhatónak. Nagyon jellemző, ahogy Kazinczy beszámol egy utóbb az Orpheusban publikált dala, a *Keresztes Bálint kedveséhez*... című „Mimer Lied” keletkezéséről Ráday Gedeonnak, költői törekvéseit részletezve: „A’ Tónus, expressio, és poetikai képeknek simplexeknek kellvén benne lenni, én gerlitzét, kis kertet (az az virágos kertet), pártát, guzslot akarok benne emlegetni.”²⁷ De már a Museum második számába adott *Boldog bolondoskodás*, amely Zrínyi eposzának egy betétdalát imitálva született, szintén ezen elvet kívánta megvalósítani, a baráti visszajelzések alapján sikerrel: „Az versek az Urnak szokása szerént, elég elevenek és valamint Zrinyiben azon Mechmet Basa éneke, ugy ezek a’ szívnek sorsán és boldogságán való meg nyugovását elegendőképpen ki teszik, és így a’ tzélnak, a miért irattattak, meg felelnek.”²⁸ Verseghy egy-egy költeményét bírálván Kazinczy maga is a tárgynak-érzelemnek való megfelelésből indul ki, ezért helyezi saját fordítását (*Hólnap*) a Verseghyé (*A’ Borisszák*) elé, s ezért rövidíti meg annak egy dalát, mikor a *Heliconi virágokban* újra közreadja, mondván „a’ dal rövidsége szépen festi azt a’ kevély szépet”.²⁹ A kifejezés egyszerűsége és rövidsége így szoros összefüg-

²⁴ KazLev., II., 222.

²⁵ KazLev., I., 396.

²⁶ GESSNER, *I. m.*, 207.

²⁷ Rádaynak, 1789. március 14., KazLev., I., 302.

²⁸ Ráday Kazinczynak, 1788. július 28., KazLev., I., 199. Horváth Ádám pedig a következőképpen reagál: „A’ Boldog boldogtalanságod pedig olyan, hogy a’ haj szál hasogató is vétkezne, ha azt nem szeretné; ez már igazán 15 lábú is; és ad formam Faludii a’ harmadik vers igen édességes képzés és a’ vers Structurája is olyan lágy, hogy tellyesen meg felel a’ gyönyörű andalodásnak.” Horváth Kazinczynak, 1789. május 26., KazLev., I., 370.

²⁹ *Első folyóirataink. Orpheus*, 52., *Első folyóirataink. Magyar Museum*, I., 321., vö. Kazinczy Rádaynak, 1792. február 13., KazLev., II. 249. és *Heliconi Virágok*, Pozsony, 1791, 95.

gésbe kerül a naiv hangnemmel, legalább annyira, mint a tárgyban és érzelemben adott egyszerűség.³⁰

A versben azonban az egyszerűség követelményének megvalósítása nagyon erősen függ a verseléstől, annak gördülékeny könnyedségétől, s ez volt talán a legnehezebb feladat a korban, amint arra Kazinczy is utal a *Pályám emlékezetében*.³¹ A rímes-időmértékes verselés meghonosításában Kazinczy utóbb Rádaynak tulajdonított „alapító” szerepet, s egyfajta leszármazási láncot konstruált, amelyben ő és Földi közvetítette volna e versnemet tovább Verseghynek és Csokonainak.³² Korabeli megnyilatkozásaiban ennek még nyoma sincs, a Gessner-előszóban Ráday még csak egy a költőelődök közül. Annak viszont számos nyoma akad, hogy küzdött a versformával, miként küzdött azzal Ráday és Földi is, hogy csak a valóban legközelebbi munkatársakat említsük. „Soká küszködtem, hogy az Anacreon mértékét meg-tartsam. El akadtam mindenkor” – írja Rádaynak egyik Anakreon-fordítása kapcsán,³³ s Földi ugyanilyen nehézségekről számol be Kazinczynak saját Anakreon-fordításait kommentálván, külön kiemelve, hogy a sorok rövidsége és a hangnem megkívánta egyszerűség követelménye sokszor elháríthatatlan akadályokat jelent számára, ha nem akarja a nyelv tisztaságát megsérteni.³⁴ További problémát jelent e versnemben a dallamnak való megfelelés követelménye; a Magyar Museum második számának élén közölt *Boldog bolondoskodás* kapcsán Rádaynak írja: „Mindég inkább érzem mennyire kívántatik-meg még a’ rhytmusos versekben is a’ hosszú vagy rövid mértékre való vigyázás. Hiszen ha erre nem vólt figyelemmel a’ poéta, az éneklő azt nem is énekelheti.”³⁵

Kazinczy általánosabban is megfogalmazza gondjait, majdnem úgy, ahogy az majd emlékiratában szerepel: „Én keservesebb munkát, mint magyarban reimolni, nem ismerek, ’s mint nehezedik-el a’ munka, ha a’ sorokat scandáljuk is,

³⁰ Vö. Ráday Kazinczynak, 1790. augusztus 21.: „Ami az Anacreon Galambját illeti, az a’ darabotska clőttem, a’ Francziák szóllása módgya szerént, igen *Naivnak* tettzik, kivált, ha azzal az enyelgő edgyügységgel adattathatik elő, az mellyel Anacreon írta, a’ fordításbanis.” (KazLev., II., 97.)

³¹ „Hexameterünk már voltak; rosszak, de elég nagy számban. Én semmit sem óhajték inkább, mint hogy lírai darabokat kapjunk s a nyugot ízlésében. Hozzá fogtam s elakadtam. Sem rímeim nem valának szép rímek, sem skandált sorainiban nem boldogúlhaték. Nem értém, mi dolog, hogy midőn hexametereket adhatunk, s jobban mint a németek, skandált rímes sorokban nem adhatunk dalokat; és hogy én, ki a németben nem tévesztém el a szkémát, magyarban el-tévesztém, s fülem érzi, hogy a sor hibás, de megigazítani nem tudom.” (KAZINCZY Ferenc *Művei*, I., s. a. r. SZAUDER Mária, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 289.)

³² Vö. BIRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Balassi, Budapest, 1994, 288.

³³ 1790. augusztus 3., KazLev., II., 91.

³⁴ Földi Kazinczynak, 1791. május 20., KazLev., II., 192. Lásd erről részletesen DEBRECZENI Attila, *Ízléselv és nyelvi norma. Kazinczy és Földi vitája az Anakreón-fordításokról*, Széphalom 2007, 17–24.

³⁵ Kazinczy Rádaynak, 1789. december 27., KazLev., XXIII., 21. A versnek az énekkel és a zenével való kapcsolata más összefüggésekben is értelmezendő, amelyekre kitérni azonban a jelen gondolatmenet keretei között nincs módunk.

mint a' Németek, Francziák, Olaszok és Anglusok. De a' mit így nyerünk, megérdemli a' fáradozást".³⁶ Megérdemli, mert a korabeli poézis könnyű versificációjával, bő áradásával szemben példát ad a csinos és gyönyörködtető költői dikcióra. Verselés, műfaj, hangnem ily módon szorosan egybefonódik, mikor a naiv hangnem modern változatának kiképezése lesz a cél. Az a Kazinczy, aki nem igazán bonyolódott versújítási vitákba, hanem használta a készen álló versformákat, amikor arra volt szükség, maga is teremtett. Ennek számos nyoma van levelezésében, hiszen Rádayval és Földivel sokat tanácskozott ezen kérdésekről, sőt Földivel való ellentétei részben ebbéli eltéréseiből fakadtak. A leglényegesebb eltérése tőlük azonban az volt, hogy számára e verstani kérdések elsősorban nem verstechnikai problémát jelentettek, hanem mindig az aiszthészis nézőpontjából vetődtek fel. E nézőpont inkább a Batsányiéval volt közös, akivel, mint fentebb láttuk, együttesen képviselték a Museum első számának mutatóványaival a fenség és a naiv hangnemét (noha Batsányi az utóbbit nem igazán preferálta, legfeljebb csak elfogadta).

b) inverzió és szokatlanság

A Rájnissal a Museum első száma kapcsán kialakult vitában nem került szóba a fenséges nyelvi megvalósításának kérdése, továbbá a szerkesztők számára Baróti Milton-fordítása kapcsán nem jelentett elvi problémát, hogy az nem angolból és nem formahűen készült (Kazinczy is csak a kivonatoló forrás választását kifogásolta). Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a miltoni művön túl maga a fordítás hogyan illett a folyóirat fő célkitűzéséhez, a fenséges nyelvi közegének megteremtéséhez a magyar poézisben, akkor a választ részben a Baróti nyelvhasználatára körül régóta folyó vitában találhatjuk meg. Rájnis és Révai ugyanis Baróti merész inverzióit általában nyelvrontásként értékelte,³⁷ s noha elismerték, hogy 1789-es kötetében (melynek élén a Milton-fordítás állott) Batsányi hatására csökkent ezek száma, véleményüket fenntartották. Kazinczy differenciálatlan fogalmazott, mikor ugyan maga is kifogásolta Baróti túlzásait, de sok esetben helyben hagyta az inverziókat, sőt volt, ahol épp azok megváltoztatását kifogásolta. Mindez onnan fakadt, hogy megítélésében az esztétikai szempontot is működtette a nyelvtisztaságé mellett: „azt tartom vagynak némely esetek, a' hol az ilylly tēpés nem tsak meg-engedhető, hanem valóságos SZÉPSÉG is.”³⁸

³⁶ Kazinczy Kis Jánosnak, 1793. július 27., KazLev., II., 302.

³⁷ Révai Kazinczynak írott, 1788. április 2-i keltezésű levelében, amelyben utal Rájnis készülő vitairatára is, egy mondatban összefoglalja, mi a Baróti-val való vitájának a lényege: „Szabó a' Magyar nyelvet rontja, annak természetes rendi ellen el szórván egymástól a' szavakat, kivált az egybe foglaltató résztskéket.” (KazLev., I., 172.)

³⁸ *Első folyóirataink. Orpheus*, 134.

Szintén ez a Barótihoz való kettős viszonyulás jelenik meg Batsányi Horváth Ádámnak írott 1789. február 14-i levelében: „Szabót meg-támadtatok, pedig, minden meg választás nélkül. – Igen is hibázott ő sokban, de még sem hiba ám az mind egyig, a’ mit Révai Barátom kijegyzett.”³⁹ Tanulságos azonban az a kontextus, amelybe ez az utalás illeszkedik. Batsányi ugyanis Horváth Ádámmal a költői és a prózanyelv különválaszthatóságáról vitázva ezeket vetette oda levelezőpartnerének: „Csalatkozol ha azt véled, hogy a’ Poetai stylusnak is olyannak kell lenni, mint a’ Prosának; nézd el akarmeltyik nemzetet! mitsoda külömbség van írásoknak módjában!”⁴⁰ Batsányi álláspontja a köznapi fölé emelkedő, attól világosan elválasztandó költői stílust védelmezi, szemben a kettő azonossága mellett érvelő Horváth Ádámmal, aki persze egyben a mesterkedő poézis gyakorlatával is vitázik, de összemossa azt a modern költői nyelvhasználat törekvéseivel.⁴¹ Baróti nyelvének megítélésekor Batsányi így a köznapi nyelvhasználat által esetleg szokatlannak, netán hibásnak érzett megoldásokat veszi védelmébe.

A Baróti, és tegyük hozzá, Baróti ellenfelei, Rájnis és Révai által végrehajtott újítás, az antik időmértékes versformák meghonosítása éppen ezen a téren, tehát a köznapi fölé emelkedő nyelvhasználat kikísérletezése során hozott jelentős eredményeket. A költői nyelv egyik nagy tehertétele volt szavaink hosszúsága, amely alkalmatlannak mutatkozott az időmérték megvalósítására, s általában is monotóniát okozott, ezért fakadt ki Kazinczy is „félréfnyi hosszúságú szavaink ellen”.⁴² A deákosok versújítása tehát szükségszerűen magának a nyelvhasználatnak a megújítását is eredményezte, ami hangnemi újdonságot jelentett. Igaz, nem új hangnem teremtését, hanem egy már létező, az asperitas modernizálását. Ez a költői nyelvet és hangnemet érintő újítás volt az alapja a Museum ifjú szerkesztői és Baróti közötti kapcsolatnak, s tágabban értve: annak az elismerésnek, amely részükről a deákosok iránt általában is megnyilvánult, minden vita ellenére.

Batsányi szerepvállalása Baróti műveinek átjavításában köztudott volt a korban, ami részben a Barótival való azonosságvállalásként értelmeződött, részben pedig Baróti nyelvi merészségeinek megszelídítéseként. Az azonosságvállalás háttérében nyilván ott kell látnunk azt a nyelvi-kulturális indítatást is, amelyet a bécsi jezsuita költészet hatása jelentett mindkettőjük számára; ez tette lehetővé, hogy Baróti költői nyelve a fenséges egy lehetséges hazai változataként jelenjen meg Batsányi előtt. Ugyanakkor ennek a nyelvnek az átjavítása, az inverziók mérséklése és megszelídítése a nyelvi tisztaság megőrzésének követelményét is érvényre juttatta, ami kétségtelenül egybeesik a Batsányi fordításelvében meg-

³⁹ KazLev., I., 289.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Vö. erről a vitáról részletesen SZAJBÉLY, I. m., 50–52.

⁴² GESSNER, I. m., 210.

jelenő kettősséggel. Ez a megtisztított nyelvű, Longinosz szellemében a retorikus hagyományokat folytató, fenségesnek érzett magyar Milton lehetett az egyik emblémája a Museum első számának.

c) tömörség és homály

Rájnissal való vitájában Batsányi Milton mellett érvelvén Klopstockot is említette („mitsoda ditsősségére nem szolgál e’-szerént Miltonnak *Klopstockk’* Messiássa? mellynél felségesebb munkát még emberi elme nem költött”⁴³), magáról Klopstockról pedig a Bessenyei-tanulmányban úgy nyilatkozott, hogy hozzá hasonló „nagy elmét több száz esztendőök alatt alig szűl egyszer a’ Természet”.⁴⁴ Az első számban Klopstock egy ódájának verssorokba tördelt, de prózai fordítása kapott helyett, a következő számokban a *Messiásból* készült próbafordítások, ugyancsak prózában. Mindegyiket Kazinczy jegyezte. A fordítás tárgyának kiválasztásában, miként Milton esetében, úgy itt is egyetértés mutatkozott, a megvalósítást illetően már nem teljes mértékben. Még az első szám szerkesztésének stádiumában vita bontakozott ki arról, szükséges-e az eredeti német szöveget is közölni. Batsányi (és Baróti) ezt célszerűtlennek látta, részben praktikus, terjedelmi okokból, de egy félmondat arról árulkodik, hogy minőségi kifogásaik voltak magával a fordítással szemben, s ezért különösen nem tartanak szerencsésnek az eredetivel való összevetés lehetőségét, hiszen az „nyelvünknek erőtlenségét” bizonyíthatná az olvasók előtt.⁴⁵ A levél címzettje, Ráday Gedeon nem vállalta a döntőbírói szerepet, Kazinczy pedig ragaszkodott eredeti elképzeléséhez, így a fordítás mellett megjelent az eredeti is. Batsányi ugyanezt eljátszotta a *Messiás*-fordítás kapcsán is, csak ott nem merült fel az eredeti közlésének igénye.⁴⁶

A Museum szerkesztői között tehát az eredeti műnek való megfelelés kapcsán pattant ki a vita (személyes ellenszenvtől fűtötten persze). A tét, miként Milton esetében is, a fenséges magyar változatának kiképzése. Kazinczy egyértelműen meg is fogalmazza ezt az első *Messiás*-részlet elé írott bevezetőjében, visszautalva az első szám ódafordítására: „MUSEUMUNK’ első Negyedében látták már Olvasóink egy példáját a’ Klopstock’ tsak-nem utól-érhetetlen magas repületeinek, ’s annak az erőnek, mellyel ő az Olvasót szinté meg-rázza; ’s nagyon meg-kellene tsalatkoznom, ha Fordítóját homályossággal nem vádolták volna. De ő nem tsak

⁴³ *Első folyóirataink. Magyar Museum*, I., 159.

⁴⁴ *Uo.*, 77.

⁴⁵ Batsányi Rádaynak, 1788. június 23., MOLNÁR János, *Batsányi János levelei id. báró Ráday Gedeonhoz*, ItK 1907, 87. A bíráló félmondat: „sőt a’ fordítás (ítéletemet szabadon ki-mondván) fel-szem éri az originálist.”

⁴⁶ „Apropos! nékem úgy tetszik, hogy a’ *Messiás’* fordítása nem elég méltósággal van találva. Félek, azt ne mondgyák majd Nyelvünkről, hogy elégtelensége okozta. Nem volna-e szabad Nagysád’ bölts ítéletét eziránt meg-tudnom?” (Batsányi Rádaynak, 1789. július 18. *Uo.*, 208.)

a' fordításban homályos; az ő még a' Németben-is".⁴⁷ Fordítását kommentálván leveleiben egyöntetűen ugyanerre helyezi a hangsúlyt. Prónay Lászlónak a fordítás keletkezésének körülményeiről írván ezt a megjegyzést teszi: „Gesellius, a' ki szerentsés Excellentiádnak kegyelmeivel ditsekedhetni, éppen a Klopstock Messziásának fordításában lepett-meg. Azt tudakozta tőllem, ha meg van é a' Magyarban az a' Vollton, a' melly a' Németben annyira érezteti magát, 's megnyugodott rajta, midőn néki az éppen akkor fordított következő sorokat olvastam-el: [itt idézi]."⁴⁸ Aranka Györgynek a következő intelmmel küldi meg közlésre váró fordítását: „A' 2dik Negyedében a' Museumnak Klopstocknak Messziásából fordított darabokra fogsz találni. Igy van már készen 3. ének. Tsak arra ne kérj, hogy az erőltetett expressióktól el-álljak. El-veszteném egészen Klopstock energiáját.”⁴⁹

A kulcsszavak ismétlődnek, s mind a fenségest próbálják körülírni, elég egyértelműen emlékeztetvén a burke-i terminusokra,⁵⁰ noha közvetlen hatásról nyilvánvalóan nem beszélhetünk. Energia, erő, Vollton, homályosság, erőltetett kifejezések. Lényegében ugyanezeket fogalmazza majd meg az Orpheusban közölt újabb Klopstock-óda fordításához csatolt jegyzetében is: „Homályos az Originál! homályos a' Fordítás! – Nem lehetne-é világosabb? – Igen; de el-veszti tömörségét, 's senki sem fogja többé Klopstockénak esmerni.”⁵¹ Ami új itt, az a szembesítés, ugyanis ezután *periphrasisban*, azaz 'körülírásban' is lefordítja a költői prózában közölt verset, éreztetvén a különbséget a *tömöttséggel*, azaz a 'tömörséggel' szemben. Persze csak Klopstock kapcsán új ez a szembesítés, mert a *periphrasis-tömöttség* ellentétet már működtette a Museum második számában közölt, Péczeli Young-fordítását kritizáló közleményében is, amelynek a főszövegében saját alternatív fordítását (valamint a Bárócziét) hozta, s ehhez jegyzetben kommentárokat fűzött. Az egyikben megállapítja, „valóban sajnállani lehet, hogy az a' tömörttség, a' melly az Olvasóval a' Young gyötrelmeinek nagyságát olly elevenen érezteti, és a' melly néki egyik tiszteltt tulajdona, a' PÉTZELI peraphrasisaiban

⁴⁷ *Első folyóirataink. Magyar Museum*, I., 98.

⁴⁸ Prónaynak, 1788. november 20., *KazLev.*, I., 237.

⁴⁹ 1789. július 10., *KazLev.*, I., 398. Nem sokkal később egy másik vers kapcsán olvashatunk nagyon hasonló érvelést, noha némileg más összefüggésben: „A' *Daemoniában* keresve kerestem a' homályt. Daemon, Lélek, az igaz; de emlékeztethet bennünket *Socratesi Daemonra* is. Igy lessz Enthusiasmus, Meg-ihletés, El-ragadtatás. Egyike ezeknek tzelomra, értelmemre igen alkalmas vala. – Ha ki nem ért, jól teszi hogy nem ért.” (*Kazinczy Aranka Györgynek*, 1789. augusztus 13., *KazLev.*, I., 423.)

⁵⁰ Erre nézve részletesen lásd SZÉCSÉNYI Endre, *A láthatatlan esztétikája. George Berkeley és Edmund Burke a nyelvről*, Holmi 2005, 683–684.

⁵¹ *Első folyóirataink. Orpheus*, 282.

eredeti tüzét elvesztette.”⁵² Ezért írja Rádaynak, mikor elküldi még a közlés előtt a szöveget: „Végzetetlen e’ közt és a’ Tiszt. Péczeli Uramé között a’ külömbség.”⁵³ Vélekedése nem egyedi, noha nem is általános: elsősorban a Museum szűkebb körének vélekedését tükrözi. Péczeli költészetének megítéléséhez Youngon kívül éppen a *Henriás*, vagyis egy másik eposzminta szolgált alapul.

Batsányi nem sokkal a *Henriás* megjelenését követően ezt írja Orczy Lőrincnek: „A pataki professzorok, nem különben Kazinczy is, azt állítják, hogy a tavalyi Henriásnak csak addig leszen becse, a míg a meghalt szuperint. Szilágyi fordítása világosságot nem lát, mely Posonyban már nyomtatódik is. Így tehát igen rövid poetai életet szabtak volna Péczelinek a másák. Én ugyan eddig sem tartottam azokkal, a kik Péczeli fordítását oly mértéktenül magasztalták, mert a jó fordításnak az eredeti írás hív másának kell lenni, idegen szók nélkül, tiszta, igaz magyar szójejtésekkel irattatni és végre tüzének kell lenni. Péczeli mind-ezekben nagyot hibázott”.⁵⁴ A Péczeli fordításában fellelni vélt hibákat annak szabad fordítási elveire vezeti tehát vissza, miként Kazinczy is ezt teszi a Youngfordítás idézett jegyzetében.⁵⁵ Nemcsak Péczeli olvasta másként Miltont, de a

⁵² *Első folyóirataink. Magyar Museum*, I., 71–72.

⁵³ 1788. október 15., *KazLev.*, I., 226. Lásd még Kazinczy Prónaynak írott, 1788. november 20-i levelét: „A’ Museum második Darabjában egy kis Recensiót fognak találni Olvasóink a’ Péczeli Frantziából fordított ’s e’ szerint egészen el-rontott, – de azért közönségesen még is tisztelt Youngjáról. Én Anglus nem vagyok; de Próbát tettem még is, miként lehetne azt jumbusokban fordítani, – ’s o minő külömbség van a’ kettő között.” (*KazLev.*, I., 237–238.) Aranka Györgynek 1789. július 10-én ezzel nagyon egybecsengő kommentárt ír, utalva is a Museum-beli közleményre: „Próbálja valaki frantziára tenni Jougot, a’ kesergő tömött Jougot, mellyről lásd Museumunk 2dik Negyedét. El fog akadni. Tsupa Periphraisis lesz.” (*KazLev.*, I., 397.)

⁵⁴ Batsányi Orczy Lőrinchez, 1787. augusztus 20., SZILÁGYI István, *Bacsányi János levelei B. Orczy Lőrinczhez*, Fügylő 1879, 314–315. Működésbe lép itt a Péczeli–Szilágyi szembeállítás, amely Földinél és Csokonainál is visszhangra talál majd (vö. CSOKONAI VITÉZ Mihály *összes művei. Tanulmányok*, s. a. r. BORBÉLY Szilárd – DEBRECZENI Attila – OROSZ Beáta, Akadémiai, Budapest, 2002, 49., 188.). Péczeli természetesen rossz néven vette a bírálatokat.

⁵⁵ „Ki-ki látja, hogy ez a’ közönséges kedvellést érdemlett munkás Hazafi az egész nevekedés’ Allegoriáját, a’ Young’ egész értelmét, el vesztette itten; melly nem történt volna meg, ha azt követte volna, a’ mit Museumunk’ első negyedének 10dik és 11dik oldalán BATSÁNYI Társunk tanátslott vala.” (*Első folyóirataink. Magyar Museum*, I., 71–72.) Ugyanezt állapítja meg Ráday Geleon is, csak szokásához híven megengedő hangszerelésben: „T. Péczeli Uram Henriássát ami illeti, aztat ugyan az originalishoz hasonlítani ámbár nem lehet, de mégis úgy itélném, hogy akar melly én nállam esmeretes fordításhoz hasonlítható, sótt az Deák és Német fordítást fellyülis halladgya.” (Ráday Kazinczynek, 1788. január 4., *KazLev.*, I., 159.) Ráday véleménye egyébként azért is érdekes, mert mintegy ez visszhangzik Kazinczy Museumbeli cikkének végén, legalábbis nagyon egybehangzanak: „Már a’ mi Youngot nézi: nekem Young soha sem vólt Auctoroni, és olvasását semmi némű fordításban nem szerettem; mert ámbár magam sem vagyok igen vig, de az ő szomorú, és mindenkor az felyhők közt járó homályos epe sárját nem szenvedhetem, és olvasásában egészen el-fáradok; sótt talám, ha az Angliai nyelvet tudnámis, még aztat sem olvashatnám, ha tsak abban a’ Verseknek ne talám szépsége meg nem békéltetne

kassaiak is a *Henriást* és Youngot. Az ellentét alapvetően a műveltség és ízlés különbségéből fakad, s ekképpen ugyancsak az esztétikai olvasásmód és önrítelmesség megképződésére utal. A tömörttség és periphrasis szembeállításában a fenséges nyelvhasználati mód értelmezi magát. A kifejezésbeli tömörttség és homály preferálása egyértelmű elhatárolódást jelent a világosság és elhatároltság retorikus szabályaitól, valamint a részletező leírásokban gyönyörködő költői gyakorlattól. Mindattól, ami Péczeli ízlését és műveit jellemezte, annak szellemében, amit Milton, Klopstock és Osszián képviselt számukra.

d) rövidség és hathatóság

Batsányi Osszián-fordítóit törekvés⁵⁶ Kazinczy még szembefordulásuk után is visszaigazolja: „Osszián jobb kézbe nem akadhatott”, s figyelemre méltó az indoklása is, amely persze nem nélkülöz némi csípést sem: „Szava, járása, ’s mozdulása, ’s mindene egy régi *Rittert* mutat; nints rajta semmi Frantzia sikló könnyűség, semmi meg-előző, el-fogadni kész ajánlóság; tiszta ’s velős Magyarsággal szól és ír, noha *Accentusa* el-árúlja, hogy közelébb született a’ Styriai, mint a’ Móldvai hegyekhez, és tsudálást érdemlő munkássággal ’s fáradhatatlansággal bír, azt a’ mit ki ád, annak rendi szerint ki-költteni.”⁵⁷ Pontosan azt a két követelményt emeli ki, amely már a fordítás-vitában is központi szerepet kapott: az eredetinek való minél teljesebb megfelelést („nints rajta semmi Frantzia sikló könnyűség”) és a tiszta magyarságot („tiszta ’s velős Magyarsággal szól és ír”). Itt ezt persze a fordítóra alkalmazta, de ez összhangban van azzal a törekvéssel, hogy a fordító igyekezzék egészen az eredeti mű szerzőjéhez hasonulni.⁵⁸ Ha megtörténik a hasonulás, a fordító képes lehet az eredetivel egyenértékű fordítás létrehozására, amint azt Batsányi is rendületlenül hitte.

Batsányi (megismételve korábbi álláspontját) a *Toldalék*ban is egyértelművé tette, hogy a *Museum* első számában közölt fordítás-tanulmánya és Osszián-fordí-

az Auctorral.” (Uo.) Kazinczy: „Itt véget vetek, mert Youngot fordítani nem szándékozom. Poétai érdemeit tisztetem: de gondolkozásom az ő gondolkozásával sok helyen nem egyezik; ezenn felül pedig hypochondriás declamatióji hamar el-úntatnak.” (*Első folyóirataink. Magyar Museum*, I., 73.)

⁵⁶ Az e fordításokat vizsgáló legújabb közlemény, Hartvig Gabriella tanulmánya (*Ossziáni fordítások a Magyar Museumban = A magyar irodalom története*, I., szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Gondolat, Budapest, 2007, 627–642.), amely a jelen dolgozat elkészülte után jelent meg, nem érinti az alább vizsgálandó fő kérdéseket.

⁵⁷ *Első folyóirataink. Orpheus*, 135.

⁵⁸ „De ugyan azért kell ám a’ Fordítottónak mind a’ két nyelvet jól tudni, és a’ fordítottandó könyvben-foglalt dolgokat érteni; az Író’ elméjének természeti indúlattját, gondolatainak, ki-fejezéseinek érdemét ismerni; ’s olly kész tehetséggel birni, hogy az ő különböztető tulajdonságait egészen magáévá tehesse, és mint-egy az ő személyébe öltözhessék” – írja Batsányi a *Toldalék*ban. (*Első folyóirataink. Magyar Museum*, I., 170.)

tása elválaszthatatlan egymástól: „DE, ha tsak-ugyan példával akartad [ti. Ráj-nis] meg-mutatni szabásaimnak helytelenségét, minek kerestél egyéb példát annál, a’ mellyet én ugyan-azon *I-ső Negyedben* adtam? – Világos szókkal ki-tettem (a’ 40dik óld.) hogy *midőn Oszsián’ munkájit magyarázom, azon szabások szerint igyekezem dolgozni, mellyeket a’ Fordításról-adtam vólt; és hogy Oszsián’ Utolsó Énekét példa gyanánt botsátottam-ki.*”⁵⁹ A szoros fordítás programja és a fenséges ízléstörekvésének eposzi mintái fonódnak ezúttal is egybe, pontosítva a Poézis *Bé-vezetésben* feltűnt fogalmának tartalmát. Mindez pedig a nyelvi kifejezés új formái meghonosításának kísérleteit eredményezte, amint azt Batsányi ugyancsak Oszsián kapcsán megfogalmazta a *Toldalékban*: „Oszsiánt olly híven, igazán, és jól fordítsam, hogy a’ ki őtet más valamely nyelvonn olvasta, ’s ismérni tanulta, nálam-is szinte olly felséges, olly érzékeny, rövid, és hathatós Énekesnek lenni talállya”.⁶⁰

Az ossziáni nyelv Batsányi által itt kiemelt jellemzői – érzékeny, felséges, rövid, hathatós – valójában az első számban közölt ajánlásból valók: „*Az érzékeny és felséges az ő két fő tulajdonsága. Semmi fűrgentz és vídám, nints gondolataiban; semmi könnyebb-szerű, és enyelgő, mondásiban. Mindenkor a’ Nagynak és Felsőesnek magas tartományiban jár. Egy bizonyos hangot választ eleintén magának, ’s fenn-tartya azt egész végig. – Szavai válagatottak, és illendők; ki-ejtése rövid, hathatós, és tele képekkel. Ugyan-azért a’ kí többszer olvassa, többszer ’s nagyobb mértékben érzi szépségeit. – Ossiánnak szíve, egy nemes érzésekben, nagyságos és érzékeny indulatokban olvadozó szív; szív, melly ég, ’s a’ képzelődést tűzbe hozza; szív, melly teli van, és áradozik.*”⁶¹ Két alapvető jellemzőt emel az élre ez a szöveg, az érzékenységet és a fenséget, s ezeket részletezi a továbbiakban, így a *Toldalék* mellérendelő felsorolása helyett itt alá- és fölrendelő viszonylatokkal találkozunk. A jellemzés jól látható rokonságban van a fenséges „termékeny forrásairól” szóló longinoszi leírással, pontosabban az öt forrás közül főleg az első kettővel, „a nagyszerű gondolatok megragadásával” és „az erős és lelkesült szenvedéllyel”.⁶² Mindezt azonban az érzékenységgel hozza kapcsolatba, amely már jellemzően század közepi vonás.

A fenséges leírásában a szívre és a képzelődésre helyeződik át a hangsúly, még-hozzá oksági viszonyt teremtven ezek között („szív, melly ég, ’s a’ képzelődést tűzbe hozza”). A nyelv, amely a szívből és a képzelődésből származik, nem lehet racionális, szigorú szabályok által rendezett nyelv, csak olyan, amely képes meg-

⁵⁹ *Uo.*, 173. Ugyanezt állította az első számban közölt Osszián-fordítása elé írott ajánlásában is (*Uo.*, 36.)

⁶⁰ *Uo.*, 174.

⁶¹ *Uo.*, 36.

⁶² PSEUDO-LONGINOS, *A fenségről*, ford., bev. NAGY Ferenc, Akadémiai, Budapest, 1965, 27.

nyilvánítani a szív és a képzelődés poézisét, amely valójában nem más, mint a természet szava.⁶³ Ez az értelmezés olyan nagy mértékben hatott Batsányira, hogy még évekkel később is, saját versei kapcsán majdnem ugyanezen szavakkal írta le megvalósítani kívánt költészeteszményét: „Ha energiával akar a poeta költetni, s szavainak hathatós erejével tűzbe hozni kívánja olvasóját; gyakran még a grammatikai regulát is félre kell vetnie. Lángol az elmém mikor *ilyennemű* dolgokról verseket írok, s mennél rövidebb, hathatósabb és egyszersmind mennél jobb hangzatú szókkal fejezhessem ki gondolatimat és érzékenységimet, azon vagyok.”⁶⁴ Az ismétlődések mellett az is figyelmet érdemel azonban, hogy ezúttal megpendíti a „grammatikai regulák” figyelmen kívül hagyásának lehetőségét is, noha ennek mibenlétét nem fejti ki bővebben. A hangsúly egyértelműen a rövidségen és hathatóságon van, ettől várható az energia és a poétai tűz, az esetleges szabálytalanság lehetősége ennek függvényében vetődik csak fel.

3. Naiv és fenséges

a) érzékeny (vagy gyöngéd) és fenséges

A rövidség és hathatóság mint az érzékeny és fenséges ossziáni költészet fő nyelvi jellemzői tűnnek fel a Museum első számában közölt Osszián-fordítás Orczy Lőrinchez szóló ajánlásában. Ez a sokat idézett rész idézőjelek között jelent meg, ami arra utal, hogy – miként lényegében minden Ossziánt ismertető szöveg a Museumban – Hugh Blair híres tanulmányából, pontosabban annak Harold-féle német nyelvű kivonatából való.⁶⁵ A forrás két oldalnyi, így nyilván nem tartalmazza a teljes eredeti angol szöveget, de a költői nyelvhasználat jellemzésében pontosan követi forrását. Mindez azt jelenti, hogy az a kifejezőmód, amely Osszián kapcsán mint *par excellence* a fenséges nyelve jelenik meg, Blair terminusaival válik hozzáférhetővé Batsányi és rajta keresztül a fogékony magyar közön-

⁶³ „Szívéből szólott, 's azért, nem tsuda, ha énekeiben olly gyakran a' Természetnek hatalmas és mindég kedves szavát halljuk, 's meg-esmérjük.” (*Első folyóirataink. Magyar Museum*, I., 36.) Ez a tétel képezi a nagy európai kariert befutott Homérosz–Osszián összehasonlítás egyik elvi alapját is: „OSZSIÁN semmi mesterséget, semmi regulát nem ismért. A' Tudományok' lakásától őtet mind ideje, mind hazája meszsze helyeztette. És mitsoda nagy Poéta ő még-is! Eggy ismértetes Kőltőnek sints HOMÉRUSHOZ olly nagy hasonlatossága, mint ő-néki. Miért? – mivel mind a' ketten a' leg-nagyobb, leg-felsősebb elmével születettvén, annak vezérlése után a' Természetnek együgyű, egyenes úttját mind a' kettő híven követte.” (*Uo.*, 165.)

⁶⁴ Batsányi Aranka Györgynek, 1793. április 1., BACSÁNYI János *költeményei, válogatott prózai írásai-val egyetemben*, kiad. TOLDY Ferenc, Pest, 1865, 254–255.

⁶⁵ BATSÁNYI János *összes művei*, I–III., s. a. r. KERESZTURY Dezső – TARNAI Andor, Akadémiai, Budapest, 1953–1961, I., 534.

ség számára.⁶⁶ Egy fogalom fordításában azonban markáns eltérés mutatkozik Batsányi szövegében az eredetihez képest, ráadásul ez kiemelt jelentőségű, hiszen Osszián két fő sajátossága közül az egyikről van szó, arról, amit Batsányi érzékenységnek nevez.

Blair szövegében ezen a helyen gyöngédség (*tenderness*) áll, s ezt híven követi (*Zärtlichkeit*) nemcsak a Batsányi által használt Harold-féle 1782-es mannheimi kiadásban található két oldalas német nyelvű kivonat, de már a Denistől származó 1769-es teljes fordítás is.⁶⁷ A *gyöngédség* kifejezés használata Blairnél abból az értelmezésből következik, ahogyan korábban az ossziáni költészetet elválasztotta a Regner Lodborg dalával reprezentált ősi költészet vad típusától.⁶⁸ A *gyöngédség* ilyen módon egy történetileg értelmezett tipológia kulcsfogalma, Osszián költészeti modernségének letéteményese. Ugyanakkor Blair is használja az érzékenység (*sensibility*) fogalmát, de egészen más összefüggésben, általában az alkotással és befogadással kapcsolatosan. A két kontextus egymásmellettsége jól szemlélhető a következő Blair-idézet példáján: „He may be blamed for drawing tears too often from our eyes; but that he has the power of commanding them, I believe no man, who has the least sensibility, will question. The general character

⁶⁶ Ez persze nem volt sem világos, sem elfogadható mindenki számára. Horváth Ádám például így dohog Kazinczynak: „Az t kérded: mit mond Batsányi a' 38-dik laponn? én ugyan meg-vallom: hogy a' *Fürgenczet, vidámat, könnyebb szerűt, enyelgőt* másképpen írtam volna, sőt azt az egész fél lapot, mikor Ossziánt ditsérni akarnám.” (Horváth Ádám Kazinczynak, 1789. február 7., KazLev., I., 272.) Májusi levelében már kicsit indulatosabb hangot üt meg: „fordítsa bár a' hatalmas fordító Batsányi, sőt tsinállyon előre a' fordításról minden szónak és betűnek újabb regulát; de még sem lesz *Ovidból* olyan *fürgencz és vidám*, olyan *könnyebb szerű és enyelgő*, sem Pindarusból 's a többiből olyan *érezékeny és felséges*; mint a' Te magyar Originalisod.” (Horváth Ádám Kazinczynak, 1789. május 13., KazLev., I., 350.)

⁶⁷ *Die Gedichte Ossians, des celtischen Helden und Barden, aus dem Englischen und zum Theile der Celtischen Ursprache übersetzt von Freyherrn von HAROLD*, Verlag der Hrsg. der ausländischen Schönen Geister, Mannheim, 1782², számozatlan lapon, az első sorban; Hugo BLAIRS, *Kritische Abhandlung über die Gedichte Ossians = Die Gedichte Ossians eines alten celtischen Dichters*, aus dem Englischen übersetzt von M. DENIS, aus der G. J. Dritter Band, Wien, gedruckt bey Johann Thomas Edlen v. Trattnern, 1769, XXXII. Blair modern fordítása itt Batsányit követi, de a *tenderness* kifejezés pár sorral lentebbi előfordulásánál már a *gyöngédség* szót alkalmazza: *A skót felvilágosodás*, szerk. HORVÁTH-HÖRCHER Ferenc, Osiris, Budapest, 1996, 172. Denis Blairt híven követő fordításában és Haroldnál *Zärtlichkeit* szerepel e helyen is. Az eredeti kiadások felkutatásában Hász-Fehér Katalin, Kupán Zsuzsanna és Havadi Xénia volt segítségemre, általuk kaptam kézhez az 1782-es mannheimi kiadás fénymásolatát is a tübingeni egyetemi könyvtárból (Magyarországon nem sikerült fellelni). Szíves segítségüket ezúton is nagyon köszönöm.

⁶⁸ „Ha viszont Osszián műveibe merülünk, ott meglehetősen más a helyzet. Ott a legkorábbi idők lelkesedését és tüzét találjuk, mely csodálatra méltó szabályossággal és művészettel vegyül. Gyöngédséget lelünk, sőt az érzések finomságát, ami itt erősebb a vadságnál és barbárságnál. Szívünket a leglágabb érzések melengetik, s ugyanakkor a nagylelkűség, a bőkezűség és az igaz hősiesség legfennköltebb eszményei dobogtatják meg.” (Uo., 164.)

of his poetry is the heroic mixed with the elegiac strain; admiration tempered with pity.”⁶⁹ Az ossziáni költészet könnyfakasztó karakterének hatásossága a befogadói érzékenységtől függ, ezt kiváltó kettős vonása pedig a heroikus és az elérikus kettősségén nyugszik, amely kettősség szinonimái között szerepel a gyöngéd és fenséges korábban látott kifejezésárja is.

Mikor Batsányi *érzékenyt* mond *gyöngéd* helyett, elveszíti az egyik blairi kontextust. Az *érzékeny*, mint láttuk, a szív érdeklését, a költészet hathatóságát jelenti nála is, de az, hogy a fogalmat kiterjeszti a *gyöngédség* vonására is, elmosza az ossziáni költészet nagyon fontos másik jellemzőjét. Batsányi Osszián-értelmezése így sokkal egyneműbben a fenséges körébe vonódik, mint eredetileg. A *gyöngédség* kifejezés abba a szótárba tartozott valójában, amelybe a naiv hangnem kapcsán emlegetett érzületek, a báj, kellem, nyájasság stb. Batsányi a naiv hangnemet elvileg nem utasította el, de legalábbis háttérbe szorítani igyekezett azt a Museumban is. Nem tételeznénk fel, hogy az ossziáni költészet jellemzőit ezzel összefüggésben szándékosan deformálta, inkább arra gondolhatunk, hogy szemléletét a fenséges hangneme szinte kizárólagosan uralta, így nem volt fogékony annak más minőségekkel való keveredésének befogadására.

Ez a kettősség Kazinczyt jellemezte, akihez mind a naiv, mind a fenséges jeles mutatói kötődnek. Hogy e két hangnem valójában milyen közel is volt egymáshoz a kor tudatában, azt jól mutatja az Ossziánról adott jellemzés egybeesése a Klopstockról és Gessnerről korábban bemutatott értelmezésekkel. Mint Blair a fenséges nemből alkotóra nézve általában írja: „Simplicity and conciseness are never-failing characteristics of the style of a sublime writer. He rests on the majesty of his sentiments, not on the pomp of his expressions. The main secret of being sublime is to say great things in few, and in plain words: for every superfluous decoration degrades a sublime idea.”⁷⁰ Egyszerűség és rövidség, a kifejezések tömörsége és a cifrázatok kerülése: mind olyan jellemzők, amelyeket Kazinczy Gessner és Klopstock nyelvének újdonságát érzékeltetve használt. Nem véletlen talán az sem, hogy a korabeli ódaelméletek a fenséges és naiv analógiájára emlékeztető *enthousiasme sublime* és *enthousiasme doux* megkülönböztetéssel éltek.⁷¹ Mindez arra utal, hogy a fenséges és naiv hangnemek kettőssége a naiv-

⁶⁹ *The sublime. A reader in British eighteenth-century aesthetic theory*, szerk. Andrew ASHFIELD – Peter DE BOLLA, Cambridge UP, Cambridge, 1996, 211. Az alkotással kapcsolatban is megfogalmazódik e kettősség: „Úgy tűnik, Ossziánnak természettől fogva roppant érzékeny szív adatott, hajlamos volt a nagy géniuszokat gyakran jellemző édes mélabúra, s egyaránt magukkal ragadták az erős és a gyöngéd indulatok.” (Ossian himself appears to have been endowed by nature with an exquisite *sensibility* of heart; prone to that *tender* melancholy which is so often an attendant on *great* genius: and susceptible equally of *strong* and of *soft* emotion. Kiemelések tőlem.)

⁷⁰ *Uo.*, 211–212.

⁷¹ Lásd erről részletesen CSETRI Lajos, *Kazinczy „A tanítvány”-a*, ItK 1969, 260.

nak a retorikai stílushierarchiában való felemelkedése következtében a fenséges két változatoként kezdett megjelenni.

b) műfaj és hangnem

Szemben az eposzsal, amely szilárd műfaji konvenciókkal rendelkezett, az itt említett műfajok, elsősorban az óda és a dal meglehetősen bizonytalan körvonalú kategóriák voltak, s ez meglátszott használatuk bizonytalanságaiban is. „Még minekelőtte Poétai Daemonom el-hágy – írta Kazinczy Prónay Lászlónak 1789. április 24-én –, közlöm alázatosan Excellentiáddal egy fordított Dalomat. Nem alhattam; elmémben forgott Horatiusnak Odája: *O Navis referent in mare te novi fluctus* etc. – ’s míg meg-víradt és gyertyát gyújtottam, készen vólt az ének.”⁷² A fordított *dal* tehát Horatius *egy ódája*, ami ha elkészül, már *ének*. Ugyanezen estén elküldte fordítását Ráday Gedeonnak is, majdnem azonos kísérőszöveggel: „Nem alhattam. Horatiusnak *O navis referent in mare te novi Fluctus* odája eszembe jutott. Érzettem a’ hasonlatosságot, ’s míg meg víradt, készen vólt dalom.”⁷³ Itt az ének helyén dal szerepel. Feltehetjük, hogy a szóismételek elkerülése végett cserélődnek a terminusok, de hogy egyáltalán cserélődhetnek, az felcserélhetőségükre, vagyis fogalmi tartalmuk legalább részbeni egyezésére utal. Annyi mindenetre valószínűsíthető ebből a példából, hogy Kazinczy számára *óda*, *dal*, *ének* fogalmai még nem váltak el élesen és határozottan egymástól.

Csetri Lajos Kazinczy poétikai felfogását jellemezvén három meghatározó vonást emel ki: a beszédkritériumot, a verselést és a tónust. A neoarisztoteliánus poétikai rendszerek, mint ismeretes, a beszédkritérium alapján (vagyis aszerint, hogy ki beszél, az író maga vagy a szereplők) két fő csoportot különítenek el, az epikát és a drámát. Az így valójában gyűjtőfogalomként funkcionáló epikán belül az egyes műfajok a téma méltóságfoka és az ennek megfelelő ábrázolásmód alapján voltak definiálhatóak. A 18. század második felében aztán megkezdődött a műnemi kettősség átforgalmazása négyes felosztássá a líra és a didaktika önállósodásával, hogy a 19. században a didaktika háttérbe szorulásával a ma is általánosan ismert műnemi hármasság rögzüljön. Kazinczy esetében, mint Csetri Lajos megállapítja, a beszédkritérium és a verselés képezi a műnemi és műfaji besorolás alapját, pontosabban: „a beszédkritérium csak a műnemi besorolás első lépésében segíti, a műfajba sorolás megítélésénél nagy szerepe van a külső formai ismérveknek.”⁷⁴ Mindez pedig együttesen a neoarisztoteliánus poétikai rendszer erős jelenlétére utal, ami megnyilvánul abban is, hogy Kazinczynál a kettős mű-

⁷² KazLev., I., 346.

⁷³ KazLev., I., 345.

⁷⁴ CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Akadémiai, Budapest, 1990, 136.

nemi felosztás látszik érvényesülni, a lírai műfajoknál pedig a verselés a meghatározó tényező a besorolásnál.⁷⁵

Ez a szemléletmód tűnik elő, mint Csetri Lajos megjegyzi, az óda és a dal azon fogalmi elkülönítésében, amely jószerivel az egyetlen ilyen igényű megnyilatkozás Kazinczy fogsága előtt. Aranka Györgynek írja 1789. július 10-i levelében: „Azt tudakozád, mi a’ DAL? – Szükség, hogy a’ *Gesang*-ot a’ *Lied*-től *chant*-ot *chansonet*-től – a’ *canto*-t a’ *canzo-netto*-tól a’ Magyar is megkülömböztesse. Az első harsogó Epopaeákat, magasan repdeső Odákat – az utolsó szerelmes darabokat, nyugodalmas scenákról írtt énekeket jelent.”⁷⁶ Az egyes műfaji elnevezések ezúttal is hasonlóan képlékenyek, mint azt a Prónay- és Ráday-levél egyébként más természetű megfogalmazásai kapcsán láttuk. A német, olasz és francia terminusok használata sem könnyíti meg az eligazodást, s tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a *Gesang* pontosításaként az eposzt és az ódát hozza példaként, mellérendelten, miközben a *Lied* megfelelőjeként az éneket nevezi meg.⁷⁷ Ebből a szempontból tehát elég kevésbé lehetett megvilágító erejű Kazinczy meghatározási kísérlete. A neoarisztoteliánus poétikai rendszer szemléletmódja értelmében viszont „magától értetődően került egymás mellé a líra fentebb neme, az óda és az epika fentebb neme, az epopeia.”⁷⁸ E gondolatot folytatva viszont arra is felfigyelhetünk, hogy Kazinczy meghatározási kísérletében valójában egyetlen vonatkozás áll a középpontban: a hangnemi kettősség. Arra tesz kísérletet (miként egy évvel később Földi is⁷⁹), hogy elkülönítsen két stílusnemet: a fenségest és a naivat, azt a kettőt, amely a Museum első számának mutatványaiban megtestesült.

⁷⁵ *Uo.*, 134–135.

⁷⁶ *KazLev.*, I., 395.

⁷⁷ „Maga a levélbeli meghatározás is kétértelmű: a dal magasabb és alacsonyabb röptű válfaját különbözteti meg a német, olasz és francia szóhasználat terminológiai kettősségével, s ebből arra lehetne következtetni, mint ahogy a szakirodalomban következtettek is, hogy a *Gesang* és a *Lied* mintájára ő az ének és a dal kettősségét választja el egymástól. De az ének mintájául mindjárt az óda és az epopeia kínálkozik számára, későbbi terminológiai gyakorlatában pedig a líra magasabb nemét többnyire az ódával azonosítja, a dal és az ének megnevezéseket elég rapszódikusan használja.” (CSETRI, *Egység vagy különbözőség?*, 139.) Csetri Lajos másutt arra figyelmeztet, „hogy Kazinczy a *dal* terminust milyen tág értelemben használta; amennyiben kielégítette daligényét, tehát az óda fentebb repülésétől elmaradó, de a hétköznapi magassabb röptű, többnyire szerelmes témájú, lágy édes és epedő hangnemű líraiságra vonatkozó igényt, akkor belefért ebbe a dalfogalomba, még akkor is, ha a formai kényszer oly távolra is viszi a modern értelmű, goethei, ún. belső dalformától.” (*Uo.*, 148.)

⁷⁸ *Uo.*, 131.

⁷⁹ A „lantos versmívnek” szerinte két fő típusa van: „A tulajdonképpen való Óda, és a’ Dal. Amannak felségesebb tárgya, keményebb érzése, magasabb felemelkedések a’ gondolatoknak és kifejezéseknek. Ez könnyebb és tsendesebb érzéseken folytattatik, és azért könnyebb ’s mértéketesebb hangja is vagon.” (FÖLDI János, *A’ Versírásról*, szerk. ÁDÁMNÉ RÉVÉSZ Gabriella, Tankönyvkiadó, Budapest, 1962, 84.)

A szerkesztőtárs, Batsányi egy bizonyos szinten nyilvánvalóan egyet kellett értsen a Kazinczy által képviselt eme hangnemi kettősséggel, s hogy ez nemcsak a Museum együttes megindításának tényéből adódó logikai következtetés, azt néhány korabeli megnyilatkozása egyértelműen bizonyítani látszik. A fordításról írott tanulmánya első, Magyar Műsában közölt változatában például ezt olvashatjuk: „Nyilván megmutatták már Íróink, hogy szintén *olly felséggel* olly tüzzel, olly gyengült nyájassággal, és tulajdon olly édességgel lehet magyarul-is írni, valamint leg-ékesebb Európai nyelveken.”⁸⁰ Az értékek kiemelésében világosan szemünkbe tűnnek a már jól ismert kategóriák, a poétai tűz és a preferált hangnemek jellemzői (fenség, nyájasság, édesség). A hangnemek közül azonban elől és kurzívval kiemelve a fenség áll, az a minőség, amely a Museum első számának mutatóványait uralja, s amelyet Ányos és Bessenyei kapcsán is kiemelt, egyértelmű sorrendet állapítva meg ezáltal.⁸¹ A *Toldalék*ban a hangnemek követése kapcsán felsorolt antik szerzők szintén nemcsak a fenséges nemre jelentenek példát,⁸² s mikor Földi János szemrehányó levelére válaszol, ugyancsak megállapítja, hogy „nem kárhoztatja” a fenséges hangnemétől eltérő műveket sem, noha kétségtelenül leginkább azokat „óhajtja”.⁸³ A fenséges és a naiv tehát így együttesen volt jellemző a Museum első számára és a szerkesztők világára, bár már ekkor egyértelmű volt az is, hogy míg Kazinczy számára egyenrangú volt közöttük a viszony, addig Batsányi egyértelműen a fenségest preferálta, a naivval szemben leginkább csak megengedő hangvételt alkalmazott.

Jól érzékelhető a fenti áttekintésből az is, hogy mind Batsányi, mind Kazinczy esetében igen erős a neoarisztoteliánus poétikai rendszer szemléletmódjának továbbélő hatása, hiszen a fenséges és a naiv stílusnemek meghatározásában jelentős szerep jut a téma méltóságfokának. A kifejezés lehetőségeinek keresése így a retorikai stíluszintek megújításaként értelmeződik számukra. Ahogy Csetri Lajos írja a fogság utáni Kazinczy vonatkozásában: „barokk költészetünkben s különösen a deákosok késő barokk típusú műveiben a grandiózus és sokszor nehézkes fenségű szavaknak is köszönhetően nagyon is jól kialakult a fenséges stílus zordabb változatának, az asperitasnak a hordozására alkalmas stíluszint. [...] Kazinczynak kétségtelenül egyik fő célja volt ennek a barokkos ódonságú stílusrétegnek a modernizálása. [...] De Kazinczy stílusprogramjának a fentebb stíluszintre vonatkozó oldala nem merül ki az asperitas modernizálásában. Ami legjobban hiányzott a magyar irodalom nyelvének stilisztikájából [...] az a látgy,

⁸⁰ BATSÁNYI *összes művei*, II., 463.; vö. *Uo.*, III. 15., 27. Ez a különbségtétel szerepel Kreskay Imrénének a Magyar Museumban közölt levelében is (*Első folyóirataink. Magyar Museum*, I., 299.).

⁸¹ *Uo.*, 49., 80.

⁸² Lásd *Uo.*, 171.

⁸³ *KazLev.*, I., 263.

hajlékony és édes fenséges volt. Ez, ti. az antik retorikák suavitas-a, az antikvitásban, mint a szerelmi költészet nyelve a középső stíluszsinthez tartozott.”⁸⁴ A mondotak lényegében érvényesek a fiatal Kazinczy ízléstörekvéseire nézve is, az első rész pedig Batsányira is vonatkozik. A fenséges és a naiv fogalmi felfoghatóak az asperitas és suavitas retorikus kategóriáinak modernizálásaként. A retorikai-poétikai és az újabb, mondjuk esztétikai szemléletmód összefonódása azonban véleményünk szerint mégis ez utóbbi dominanciájával történt, kapcsolatban állván az *érzékenység* fogalmával, amely a hangnemek értelmezésében is áthelyezi a hangsúlyt az ábrázolás normatív szabályozásáról a kifejezés keltezte érzelmekre.

c) az érzékeny olvasó

Ossziánnak mint szerzőnek ilyen értelemben válik két legfőbb jelzőjévé az érzékeny és a felséges. Ugyanakkor a fenséges e rövid és hathatós nyelve nemcsak a szerző „szívével és képzelődésével” kerül kapcsolatba, de a befogadóban is hasonló mechanizmusokat kell keltsen; nem véletlenül mondja Batsányi is Osszián Európa csudálta énekeiről, hogy azok „lélekre ható, és az érzékeny ’s nemes-indulatú szíveket kedves el-keseredésre, édes bánatra gerjesztő” énekek.⁸⁵ Batsányi a *Kárthon* bevezető soraiban a következőképpen fogalmaz: „Némellyek azt tartják, hogy Ossziánnak énekei homályosok, és nehezen-érthető; és hogy az azokban előforduló nevek igen idegen-hangzásúak. – A’ figyelmetes és jó-érfésű Olvasó önnön-maga tégyen ez iránt itéletet. Ha-ki a’ dolgoknak öszve-függését által nem láthatya mindgyárt leg-elösszor: olvassa-el másodsor; és, ha szükséges, harmadszor-is. Fogadom, hogy bő gyönyörűség lészen fáradságának jutalma!”⁸⁶ Felidézhetjük Kazinczynak a Messias-mutatvány elé írott bevezetőjét is, amelyben vélelmezi, hogy homályossággal vádolják már korábbi fordítása miatt is, pedig az eredeti is homályos. Itt mondja el először nyilvánosan kedvenc példabeszédét, amely Klopstock egy mondására épül, aki a bírálóokra odavágta: „Tanuljon-meg érteni, a’ ki érteni akar.”⁸⁷

Különös figyelmet érdemel, hogy a szoros fordítás és a nyelvi tömörség elvei mind Batsányinál, mind Kazinczynál összefonódnak az érthetőség problémájával: azzal a kérdéssel, hogy miként fogadja be a közönség a kétségtelenül újszerű

⁸⁴ CSETRI, *Egység vagy különbözőség?*, 55–56.

⁸⁵ *Első folyóirataink. Magyar Museum*, I., 173.

⁸⁶ *Uo.*, 390.

⁸⁷ *Uo.*, 98. A teljes történet így hangzik: „midőn még tsak kezdett írni, sokan, nevezetesen Basedow, barátságosan kérték, ne tsapjon olly magasra, mert nem fogják meg-érthetni. *Tanuljon-meg érteni, a’ ki érteni akar*; felele Klopstock az önnön-érdem-érfésének büszkeségével; ’s ímé a’ következés meg-mutatta, hogy Német Ország tanulta – ’s meg-tanulta érteni.” A történetet megírta Rádaynak 1788. szeptember 27-én (*KazLev.*, I., 213.), Szentgyörgyi Józsefnek 1804. február 5-én és március 1-én (*KazLev.*, III., 153., 177.).

költői nyelvhasználatot. Kazinczy a Péczelit bíráló, már idézett jegyzetet e szavakkal fejezi be: „Tagadhatatlan ugyan az, hogy így sokkal többen fogják Youngot érteni, mintha szorosan az Ánglus szerint lett volna fordítva: de annak, a' ki a' Hazai Nyelv' elő-vitelére törekedik, nem annyira azt kell óhajtani, hogy még a' tanúlatlanok által is meg-értetessék, mint azt, hogy azoknak, a' kiknek számok igen is kevés, javallását meg-nyerhesse.”⁸⁸ Batsányi és Kazinczy tehát számot vet azzal, hogy az eredetit hűen követő szoros fordítások, amelyek elsődlegesen a fenséges és naiv magyar stílusváltozatainak megteremtését szolgálják a Magyar Museum indulásakor, megosztják a közönséget, hogy szándékolt homályosságai, újszerű nyelvi megoldásai nem mindenki számára érthetőek és befogadhatóak. Fordításai implikált olvasója egy tanult, ízlésében kifinomult, értő olvasó, s ezt explicitté is teszik idézett (ebből a szempontból paratextuális jellegű) szövegekben.

A szoros fordítás elvében megnyilvánuló mintakövető törekvés, amely új hangnemet és új közönséget kívánt teremteni, számot kellett vessen azzal a közzeggel, amelyben fellépett; ezt a feladatot elvégzi a Museum elé írott *Előbeszéd* és *Bé-vezetés* is. A korabeli közeget sok tekintetben ellenségesnek tartották törekvéseik szempontjából, Kazinczy a Gessner-előszóiban a mű közreadásának egyik fő okaként nevezte meg „annak a nagy seregnek dühösségén támadott boszszankodás”-át, amely „megrészegült Bacchánsok módjára vette körül a Magyar Helicont”.⁸⁹ E már korábban idézett képes beszéd mellett sokkal egyértelműbb megfogalmazásokkal is találkozunk, például mikor azt írja Poóts András verseit olvasván: „azt jövendölöm, hogy ez a' szerentsétlen fajzat imádatni fog a' sok Kálvinista Mesterek és falusi Predikátorok által, kik az illyes gyermeki csácsogást feljebb becsülik a' valóságos poétai munkáknál.”⁹⁰ Kazinczy tehát pontosan megnevezi azt a kulturális közeget, amely a költészetet „kézi mesterségként” úzó alkalmi verselő, mesterkedők közönségét jelenti, s amelyet pályája során aztán mindvégig, sőt egyre erőteljesebben az általa képviselt poézis ellenségének tart.

Batsányi ugyancsak éles kontrasztban vetíti elének a követendő és az elítélt poézist és annak közönségét, mikor Arankának írott, már idézett levelét így folytatja: „Ha lehetne, oly tömörséget adnék verseimnek, hogy minden periodusom lángba hozná olvasóm képzelődését, és megolvasztaná velem érező szívét. Nincs alább való teremtmény az én szemeimben mint egy érzéketlen, szószaporító,

⁸⁸ *Első folyóirataink. Magyar Museum*, I., 72.

⁸⁹ GESSNER, I. m., 207.

⁹⁰ Kazinczy Ráday Gedeonnak, 1790. december 15., *KazLev.*, II., 230. Ez előtt pedig a következőképpen jellemzi Poóts verseit: „Hogy Póts András Uramnak versei kijöttek, sajnálom és szégyenlem. Szenvedhetetlenebb radotteriát [radoteur: fecsegő, szószátyár], lúdforma gágogást és kevésbébb süffizánsot [suffisance: elbizakodottság] nem láttam, mint ezekben a versekben vagon.”

fagyos poéta, vagy inkább versfaragó, gyáva író. Erre tehát energia kell; ez azonban nem csak a jó gondolatokban, hanem az egyszersmind *hathatósan kifejezett jó gondolatokban* áll.”⁹¹ Az ellentétet a „poétai tűz”–„fagyos poéta”, a „tömöttség, hathatóság, energia”–„szószaporító, versfaragó” és az „érező szív, érzékenység”–„érzéketlen” hívószavak oppozíciói építik fel, azok, amelyek Gessner, Milton, Klopstock és Osszián kapcsán rendre előkerültek. Ez az a poézis, amely keresi közönségét, gyakran nem találva azt a szopora verselőkhöz szokott olvasók között, ahogy arra Kazinczy is panaszkodik Aranka Györgynek a tervezett Messiás-kiadás iránti érdektelenség miatt: „egy Párisi kortsolyásnak több tudománya ’s Aesthese van, mint Magyar Országban a’ földes uraknak. És még is tsendes vért kívánsz. Ha, ha, ha! Az van! hogy is ne vólna tsendes, mikor a’ Messziásra 13 Praenumeráns van.”⁹² Az ilyen élmények és tapasztalatok csak tovább erősítették az elkülönültség tudatát, a „Tanúljon-meg érteni, a’ ki érteni akar” elitizmusát.

Mindez nem érvényteleníti a tudós hazafiság közönségképzetét,⁹³ hiszen e művek is a magyar nyelvű művelődést szolgálják, tehát elvileg minden tudós hazafit olvasójuknak tekintenek. A tudós hazafiak közösségén belül azonban immár elkülönítenek egy másik közösséget is, amelynek már csak a „figyelmetes és jó-érzésű Olvasók”, vagy más szóval „érzékeny olvasók” lehetnek tagjai, akik több érdemet is látnak egy műben, mint magyar nyelvűségét. Az elkülönülés nem pusztán értékalapú és minőségi természetű, tehát nemcsak jó és rossz elválasztására épül, hanem karakteresen egy bizonyos ízlésminta követéséhez is kötődik, amely meghonosításának, elterjesztésének legfőbb eszköze az eredetit szorosán követő fordítás. Mindebből következően az esztétikai szempontú közönségképződés egyúttal az érzékenység jegyében is zajlik, hiszen e művek befogadásának nemcsak a tanultság a feltétele, hanem ezzel szétválaszthatatlan egy-egyben az érzékeny szív is, amely rezonálni képes a megindító hatást keltő szövegekre.

⁹¹ Batsányi Aranka Györgynek, 1793. április 1., *BACSÁNYI költeményei...*, 255.

⁹² Kazinczy Arankának, 1791. április 8., *KazLev.*, I., 186. Majd a keserű kifakadást egy erőteljes csipés követi megint csak Péczeli és olvasóközönsége irányába: „Igazságod van benne, hogy némely új Írók írásait a’ sok Magyar szókkal telt Német és Frantz szólások miatt olvasni nem lehet; de nekem is van igazságom abban, hogy ha mindég a’ régi mellett maradunk, úgy oly gyönyörű praefatióink lesznek mindég (nem mindenkor), kit FELSÉGES HERTZEGNEK nevez, a’ kegyelmes Hertzeg helyett, úgy minden írásaink Cathedrai Stylussal lesznek írva, és bizonyágai lesznek az ekkoráig is le nem vetkezett ostobaságnak. Teli lessz bezzeg minden sorunk a’ sok valóval, neked többé nem lessz okod panaszkodni az el-hagyott vala ellen, ’s katzagni fogják azt a Sonderlinget, a’ ki Catullusnak példája szerint, a’ ki doctusnak neveztetett a’ görög phrasisekben Rómaiakká változtatása miatt, a’ Német, Frantz és Olasz energiával telyes szólast, ha szintén nem minden erőltetés nélkül is, Magyarra tette.”

⁹³ Lásd erről DEBRECZENI Attila, „Tudós hazafiság”. *Egy beszédmod a XVIII. század végének magyar irodalmában*, It 2001, 487–504.

Az érzékeny olvasó megnevezés azonban – az alapjául szolgáló fogalom, az érzékenység eredendő poliszemiájánál fogva – több képzetet foglal magában, így valójában több különböző olvasó képzete formálódik meg egyazon név alatt. Amikor Kazinczy egy dalocska műfaji szempontú elemzése során hivatkozik az érzékeny olvasó várható tetszésére,⁹⁴ nyilván nem ugyanazt az olvasót képzelte maga elé, mint mikor a románok olvasásában olvadozó érzékeny olvasóról beszélt.⁹⁵ A „tizenhat esztendőös leányka könnyé”-re való hivatkozás nem értelmezhető a „Tanuljon meg érteni, aki érteni akar!” összefüggésében. Az érzékenység mint aiszthésizis (vagyis a szépre való fogékonyság és a szép reflektálatlan megítélési képessége) fogalma a magyar századvég irodalmában még differenciálatlanul magában foglalt különböző irodalomfogalmakhoz kötődő elképzeléseket. A háttérben éppúgy megpillanthatjuk az esztétikai autonómia gondolatához egyenesen vezető szemléleti elemeket, mint a csiszoltság beszédmódjához kötődő felfogás mozzanatait. Kazinczy ekkor még mindkét irányban tájékozódott, Batsányi nem. A közös nevezőt a Magyar Museum megindításához az esztétikai irányba induló poézisfelfogás jelentette számukra, amely kiművelt, érzékeny olvasót feltételezett. Ez az irodalomfelfogás és olvasóképzet fordult az alkalmi költészet „Bacchánsai” ellen, s találta meg a maga „Proselytáit.”

⁹⁴ Kazinczy a *Heliconi virágok*-beli újraközlésnél elhagyta Verseghy egy versének utolsó két strófáját, a következő, lábjegyzetben közölt indoklással: „A következő két strophát el-hagytam. Nyer ez által az érzékeny olvasó előtt mindig ez az igen kedves dalocska. Mert a száraz-fa allegoriájára az epedő bátortalan Szerelem nem vetemedik és a dal rövidsége szépen festi azt a kevély Szépet, a ki szerentsétlen Szeretőjét egy két szóval fizeti ki.” (Pozsony, 1791, 95.)

⁹⁵ Kazinczy már a *Bátsággyey* fogadtatása kapcsán több alkalommal is hangsúlyozta, hogy „Egy Román érdeme felől egy 15 esztendőös Leány jobban ítél, mint 2 Tisztelendő Professor Ur; ’s a’ Leányka ki-tsordulós könny tsejje édesebb jutalom az érzékeny Irónak, mint a’ Professor Urak bölts ítélete.” (Kazinczy Aranka Györgynek, 1789. augusztus 26., *KazLev.*, I., 448.) A Vitéz Imréhez írott levélben ugyanez a gondolat jelenik meg: „Az én szegény *Bátsággyey*m nem tetsze Patakon. Azt mondják, hogy azt a’ haszontalan fityogást nem szenyvedhetik, és hogy tőlem nem Románt vártak. Így ítél gyakorta igazábban egy tizenhat esztendőös Leány némelly nemű irások felett az eruditióval tellyes Criticusnál.” (*KazLev.*, I., 440.) Ezt lényegében változatlanul megismétli Arankának december 21-i levelében is (*KazLev.*, I., 521.)